

УДК 391-099.2:391.“38”:746.4 (477.83/.87)
ББК 63.3(4 Укр)52

Олена Никорак
(м. Львів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОРУ ГУЦУЛЬСЬКИХ ЗАПАСОК: ТИПИ, ОСЕРЕДКИ

У статті проаналізовано своєрідність художніх особливостей гуцульських запасок за матеріалом, техніками ткання, мотивами орнаменту, схемами їхнього розташування та колоритом. Визначено основні типи композицій запасок, найважливіших осередків їхнього виготовлення в галицькій, закарпатській та буковинській частинах Гуцульщини.

Ключові слова: гуцульські запаски, типи, осередки, мотиви орнаменту, схеми композицій, колорит, рапорт, ритм.

Запаски – одні з найбільш старовинних, реліктових типів давньоукраїнського нешитого жіночого поясного вбрання. На терені Гуцульщини найбільше побутували двоплатові¹ запаски-“поперечки”, менше – одноплатові² – “околячки” або “поздовжні”, “окружні”, “круглі” запаски, а також ідентичні за формою, але дещо відмінні за декором “обгортки”, “опинки”, “горботки – чорногузки”³. Такого типу вироби характерні й для інших етнографічних районів України⁴. Здавна вони поширені були і в багатьох народів Карпато-Балканського регіону, де мали різні назви⁵.

Для запасок-“поперечок” виготовляли тонкі вовняні тканини з поперечним, а для “околячок” – з поздовжнім розташуванням вузьких різнокольорових гладких чи дрібноузорних стрічок на чорному, вишневому, червоному або оранжевому фоні. Художнє вирішення гуцульських запасок заслуговує особливої уваги, зважаючи на вишукані їх декоративні якості й естетичну цінність. Одними із засобів досягнення мистецької виразності запасок є структура і фактура. Зокрема, з метою отримання тонкої, щільної та цупкої структури цих виробів (переважно святкового призначення) для основи і навіть підткання використовували, головним чином, високоякісну вовняну, туго, тонко й рівномірно спрядену вручну пряжу з “волосу”⁶ – найвищого гатунку овечої вовни – тому запаски мали назву “волосові”. Дещо товстішу, шорсткішу й менше еластичну структуру мали вироби для щоденного вжитку, виготовлені з ниток, спрядених із коротших, грубших, нижчої якості волокон вовни – такі запаски, відповідно, називали “черчекові”. Загалом для підткання майже всіх запасок використовували товстішу пряжу, ніж на основу. Для святкового, особливо весільного, вбрання підбирали найвищої якості рівно й тонко спрядені нитки з м’якої “натенини”, “ярчїтини”, а на буденне – пряжу нижчої якості. З появою дорогої і малодоступної вовняної фабричної пряжі “волічки”, “волочки” заможніші селяни та міщани поєднували її з “волосом” здебільшого при виготовленні святкових і весільних запасок. Їх використовували найчастіше на підткання, а значно міцніший “волос” – на основу. У 1920–30-х рр. “волочкова” пряжа замінила і майже повністю витіснила “волосову” та “черчекову”. На структуру запасок певним чином впливала і щільність та рівномірність прибивання ниток підткання бердом під час ткання. Найпоширенішими техніками ткання запасок (як і опинок) є різновиди “чиноватої” – саржевої, яка іноді поєднується з перебором ручним і “під дошку”.

Найбільша різноманітність, вишуканість і багатство художньо-естетичного вирішення запасок полягає у значній варіативності поєднання вузьких стрічок неоднакової товщини, щораз іншій ритміці поперечно-смугастих композицій, а також тональній градації теплої, холодної чи контрастної кольорової гами. Загалом за сукупністю ба-

гатьох ознак декору, при значній спорідненості й подібності доволі чітко виділяються три основні ареали виготовлення запасок: у галицькій, закарпатській та буковинській Гуцульщині, що сформувалися в ХІХ – середині ХХ ст. За принципом групування смуг, співмірністю їх між собою, кольоровою і тональною градацією в межах галицької частини Гуцульщини виділяються декілька локальних осередків художнього вирішення тканин для запасок.

Зокрема, запаски с. Космач Косівського району різняться від однотипних виробів суміжних і віддалених від нього сіл, насамперед, феєрією теплих і навіть гарячих кольорів. Основні, насичені й дзвінкі жовті, оранжеві, червоні в поєднанні з чорною або вишневою та незначним вкрапленням зеленої барви формують вишукану, тонально згармонізовану палітру кольорової гами космацьких запасок.

Виробам даного центру характерна така поліфонія дрібнорапортних (від 0,7–1 до 1,5–2 см) поперечносмугастих композицій⁷. Для них типова, насамперед, чітка ритміка, симетричність і виважена співмірність домінуючих, дещо ширших (по 2–3 нитки піткання) та підпорядкованих їм вузеньких стрічок “баторок” (в 1–2 нитки). Такі композиції запасок створені переважно позмінним повторенням спарених, ширших червоних та жовтих площин, розділених контрастними до них чорними пасочками (у 2–3 нитки), що акцентують ритм чергування основних компонентів декору. Іноді вони розмежовані менш виразними, лише поодинокими прокидками (в 1 нитку) жовтого (на червоній смузі) і, навпаки, червоного – на ширшій жовтій, які наближені тонально і сприймаються ледь помітними штрихпунктирними лініями, що збагачують візерунок і додають йому певного ліризму. Поширеними є також комбіновані візерунки запасок, у яких поперемінно чергуються основні парні смуги з поодинокими пасочками, або монотонно повторюються лише одинарні стрічки. Останні бувають нерозділені (суцільні – по 3 нитки жовтого та червоного кольору) або розділені штрихпунктиром (на жовтому тлі – червоним, а на червоному – жовтим), загальна ширина яких сягає 5–7 прокидок піткання.

Переважно всі означені основні площини (з поодиноким, попарним і комбінованим їх укладом) обрамлені ще обабіч групами вузеньких стрічок “поверхниць”. Вони утворені тоненькими пасочками (по 1 нитці) чорної та жовтої барви, іноді в поєднанні із зеленою (загалом по 3 чи 5 ниток). Темні чорні або зелені стрічки на ясно-жовтому тлі теж створюють графічні штрихпунктирні лінії, що перегукуються з іншими складовими декору запасок. Такі “поверхниці” розмежовують основні жовті й червоні площини, формують плавний перехід між ними, доповнюють і збагачують їх. Варіативністю поєднання провідних і підпорядкованих їм стрічок досягається значне багатство та різноманітність таких дрібнорапортних стрічкових композицій запасок.

Завдяки тонкості “волосової”, “черчекової”⁸ чи “волочкової” пряжі та комбінованому саржевому переплетенню космацькі тканини для запасок відрізняються від подібних виробів інших осередків дрібнозернистою фактурою і узорною поверхнею у вигляді різномасштабних колосків, горизонтально укладених у різних напрямках та розділених тоненькими штрихпунктирними чи дещо чіткішими суцільними лініями або площинами. Залежно від ритму позмінного чергування чи монотонного повторення поліхромних смуг різної ширини існує багато варіантів узорів запасок, які мають свої означення. Загалом нараховується біля двадцяти назв космацьких запасок. Серед них найвиразніші за ритмом та дещо крупніші за сукупністю смуг є “ільчисті”, “ільчиті”, “ріцкі”, “лабати”, “близниці”, “ріцкі давні”, “політичкові”, “близниці ріцкі теперішні”, “дурнаски”, “півдурнаски”, “півдурнаски з ріцков теперішні”, “півріцкі з маковов”.

Дрібномасштабними, переважно з монотонним ритмом є взори “дрібні”, “дрібні по три жовти”, “півріцкі”, “макові”, “лісі” та ін.⁹

Аналіз збережених зразків виробів, а також інформації про них¹⁰ дозволяють констатувати, що вироби кінця XIX – початку XX ст. були менш яскраві, стриманіші й дещо темніші в тональному відношенні. Це зумовлено, передусім, використанням вишневої темно- або ясно-червоної (“цвітної” або “червоньивої”) основи, яка в післявоєнні 1950–60-ті рр. була витіснена ясно-червоною або оранжевою, а також застосуванням значної кількості жовтих прокидок піткання замість оранжевої та червоної, більшої подрібненості всіх стрічок, що й визначило загальний емоційно-насичений, гарячий колорит.

Завдяки тому, що взористі смуги старовинних запасок були дещо ширші і, відповідно, рапорт – значно більший, композиції сприймалися цільнішими, узагальненим орнаментальним полотнищем. Натомість вироби післявоєнних і особливо 1980–90-х рр. характерні виявом тенденції до здрібненості взорів. Цього досягнуто внаслідок зменшення рапорту, а також посилення яскравості через застосування більшої кількості домінуючих, дещо світліших жовтогарячих барв з холодними акцентами. Внаслідок застосування сріблястих чи золотистих ниток сухозолоті в святкових запасках кольорова гама холоднішала, а вироби набували мерехтливого полиску.

Жіночі космацькі запаски ткали в основному в 11–12, а для підлітків і дітей – у 8–10 пасем. Поздовжні краї виробів обрамляли парними (по 4 нитки) чорними вузькими заснівками, які дещо перегукувалися з поперечними стрічками, а також візуально замикали площину композиції. Нижній та обидва поздовжні бічні краї виробу додатково обрамляли ще вишневим або темно-червоним “снурком” – сплетеною вп’ятеро чи всемеро кісочкою¹¹, яка ніби зупиняла рух поперечних смуг, надавала цілісності всьому виробу. До бічних верхніх країв прив’язували різнокольорові, сплетені вчетверо шнурки “баюри” для зав’язування виробів у поясі. Запаска, яку вдягали ззаду стану, традиційно була на 5–7 см довшою за ту, яку носили спереду.

До середини XX ст. запаски були загальноновживаними компонентами народного вбрання, їх масово виробляли; лише у віно кожній дівчині давали по 3–5 і більше пар. Серед великої кількості вправних космацьких ткаль найбільшою майстерністю відзначалися запаски Марії І. Вінтоняк (1858–1930), Ганни Ю. Кравчук (1888–1961), Марії М. Клапцуняк (1912–1993), Ксені М. Никорак (1914–1963), Меланії М. Кіф’як, Палагни М. Бербеничук, Олени О. Кушнірчук (1897–?), Олени В. Вардзарук (1906–?), Танасія П. Кушнірчука, Юрія Бербеничука, Анастасії Ф. Линдюк (1880–1953), Олени О. Поляк (1897–?), Ксені Поляк, Катерини І. Кіщук (1910–1987), Олени П. Кіщук, Олени Г. Вінтоняк, Ксені К. Боб’як (1922–2007). У Космачі дотепер запаски виготовляють Євдокія Вардзарук, Дмитро А. Линдюк та Галина Д. Линдюк, Ганна О. Вінтоняк і Параска О. Плиторак.

У міру віддалення від Космача на північ, до сіл Заріччя, Дора, Микуличин, Білі Ослави, Яблуниця, селищ Делятин та Ворохта, а також містечок Надвірна та Яремча Надвірнянського району декор поперечно-смугастих запасок “поперечок” відзначається щораз більшою лаконічністю. Це, насамперед, проявляється в стриманості глибокого за тоном насиченого й теплого, пурпурово-червоного колориту і значно крупнішими й розрідженішими рапортними композиціями. Кольорову гаму виробів цього осередку формують переважно дві–три групи неоднакової ширини (в основному, три–п’яти-, рідше семидільної будови), утворені домінуючими червоною, вишневою, оранжевою та жовтою (у 2–3, часом 5 ниток) барвами. Вони поєднуються в щораз іншому ритмі з поодинокими чи спареними тоненькими (в 1–2 нитки) стрічками чорного і зеленого

кольорів. Останні є контрастом до провідних поліхромних площин, підкреслюють ритм їхнього групування й повторення, а також дещо увиразнюють плавний тональний перехід від світліших до темніших стрічок (у вигляді дрібноузорних, горизонтально спрямованих у різні сторони колосків, створених саржевим переплетенням). Поодинокі вкраплення (переважно по центру різнобарвних комплексів) холодної зеленої барви додають дзвінкості теплому загальному колориту.

Акцентом композиції виступають поодинокі чи парні білі або ясно-жовті стрічки, що переважно розділяють групи смуг. Вони підтримуються ще й поздовжніми, поодинокими чи спареними білими стрічками “заснівками”, розташованими коло бічних країв запасок. Ясно-червоні або оранжеві кісочки “снурки”, що обрамляють запаски з трьох сторін, теж перегукуються з домінуючими смугами полотнища виробу й замикають площину композиції. Додаткового ефекту мерехтливості й полиску додають запаскам святкового призначення сріблясті або золотисті прокидки сухозолоті. Червона (різної насиченості), вишнева або чорна основа значною мірою об’єднує і тонально згармонізовує всі, здебільшого відкриті локальні барви піткання, формує цілість композиції. Запаски для щоденного вжитку виготовляли переважно на темнішій, найчастіше чорній основі, тоді як для святкових – на світло-червоній та оранжевій. Варіативністю поєднання різнобарвних смуг у групи неоднакової ширини, щораз іншим чергуванням їх із додатковими стрічками, зміною ритміки та акцентів досягнуто значної кількості композицій даного осередку¹². У надвірнянському осередку незначне поширення мали “очкати” запаски, типові для смт. Ясіня та його околиць (Рахівського району Закарпатської області).

До найвизначніших ткачів запасок належать Марія Якубак (1903), Михайло Жиданюк (1921), Михайло Семенюк (1897–1955), Параска М. Івасишин (1924), Марія І. Яворська (1944) із с. Дора; Гафія Савчук, Параска Гриценко (1884–1978), Ганна Філяк та Василина Філяк, Василь Жиданюк (1906) з Микуличина; Євдокія Абрам’юк, Анастасія Абрам’юк, Іван І. Лейб’юк, Параска І. Коржук (1914), Василина Плетінчук (1904) з Білих Ослав; Микола Горніцький та Йосип М. Горніцький (1906) із с. Заріччя; Гафія Вербицька, Євдокія Спасюк (1905–1960), Дмитро Луб’як з Яблуниці.

Подібні до космацьких були запаски й сусідніх сіл – Прокурави, Брустурів, однак рапорт смуг у них був більший, кольорова гама – лаконічніша, менш яскрава й значно темніша. Особливою вишуканістю і великою різноманітністю композицій виділяються запаски смт. Пістинь, сіл Шешори, Уторопи, Стопчатів, Долішне. У декорі цих, як і інших, компонентів народного вбрання найбільш яскраво знайшли вияв традиції художнього вирішення творів двох суміжних етнографічних районів – Гуцульщини й Покуття. Це проявляється, насамперед, у багатоманітності схем поперечносмугастого декору; значно ширшій градації різнопланової (по горизонталі й вертикалі) ритміки (від напруженої до розрідженої і навіть монотонної), більшій варіативності поєднання різномасштабних пасочків дрібнозористих “колосків” з дещо складнішими – “павучковими” стрічками та найширшими й найдосконалішими за формами мотивами орнаментальних “заборових” площин, а також багатій палітрі кольорової гами¹³.

Аналіз декору значної кількості творів цього осередку дозволяє умовно вичленити три основні типи композицій. Перший – характерний заповненням усієї площини запаски тоненькими різнокольоровими стрічками “колосків”¹⁴. Об’єднані у дві–три неоднакової ширини групи смуг “баток”, вони позмінно, в розміреному ритмі чергуються по всьому полотнищу, формуючи дрібнозористий поперечносмугастий декор. Складовими компонентами взору виступають домінуючі червоно-малинові, рожеві смуги (по 2–3 нитки), які щораз в іншій послідовності поєднані з підпорядкованими їм фіолетовими, вишневими, чорними або темно-зеленими стрічками (по 1–2 нитки). Останні під-

креслюють ритм композицій чи розділяють групи смуг. Загалом вони формують широку палітру насичених, холодних червоно-вишневих, з переходом до лілових, доволі складних і вишуканих за нюансами градаціями кольорів. Їх оживляють вкраплення світло-зеленої барви. Акцентом композицій виступають спарені (рідше поодинокі) білі або ясно-жовті, дещо ширші (по 2–3, іноді 4 нитки) стрічки¹⁵. Лесть помітні тоненькі прокидки (в 1–2 нитки) сухозолоті, які в тій чи іншій послідовності поєднуються з основними поліхромними смугами, об'єднують і збагачують їх додатковим мінливим полиском світла. Однак найбільше узагальнює всі різнокольорові стрічки (неоднакової насиченості) червона основа, яка визначає домінуючу тональність запасок.

Вагомим доповненням композицій такого типу виробів є поздовжні, доволі широкі (по 2–3 см) поодинокі смуги “заснівки” зеленого або чорного кольорів, а також снурок одинарний (зелений) чи подвійний (червоний і білий, чи жовтий і червоний, або червоний і зелений). Контрастні зіставлення кольорів цих додаткових компонентів декору значною мірою увиразнюють художнє вирішення основної площини виробу, додають дзвінкості звучання барв і візуально замикають полотнище виробу.

До другого типу відносимо композиції “заборових” запасок, для яких типовим є розташування основного орнаменту в нижній частині, “на поділку” виробу. Тло сформоване переважно дрібнорапортними (від 0,5 до 2–3 см) групами тоненьких пасочків (в 1–2, рідше 3–4 нитки) обмеженої кількості домінуючих, здебільшого холодних кольорів (темно-зеленого, коричневого або вишневого), на тлі яких виразно виділяються ясно-жовті, вохристі, особливо білі прокидки. Деякі з них сприймаються штрихпунктирними лініями і вносять певний ліризм у загальний композиційний лад виробу. Найсвітліші й найвиразніші з них розділяють рапорти, підкреслюють середину групи смуг, а також акцентують їхній ритм. Незначне поширення в селах Шешори, Уторопи та інших мають і запаски з доволі монотонним повторенням лише однієї–двох дрібненьких стрічок, з типовою для них розсіяною ритмікою.

Об'єднуючим у всіх варіантах “заборових” запасок є чорний колір основи, який зумовлює загальну темну зеленкувато-коричневу чи вишнево-зелену гаму барв. Характерно, що в таких запасках цього осередку ткацтва Гуцульщини, як і в суміжних – Покуття відсутні поздовжні “заснівки”, типові для більшості звичайних запасок. Натомість своєрідним контрастом до поперечносмугастого, стриманого за декором нейтрального фону основного полотнища є домінуюча, значно ширша смуга орнаменту (2–3 см), “забір”, розташована внизу, на відстані 3–4 см від поперечного краю запаски¹⁶.

Найтипівішими в “заборових” запасках (як і перемітках, пішвах, рушниках, обрусах, веретах і вишитих сорочках) даного осередку є смуги орнаменту, що мають назви “качуровий”, “півкачуровий”, “баранковий”, “штерновий”, “ружковий”, “сливовий”, “перекиганка” та ін. Основними мотивами в них виступають традиційні не лише для даного осередку геометричні фігури – ромби (“очка”, “вічка”), спарені ромби (“сливочки”), розети (“ружки”, “зірнички”, “штерна”), хрещаті фігури (“кросна”), а також “качури”, “півкачури”, “кучері”, “оленячі ріжки”, “баранячі ріжки” тощо. Декілька мотивів (переважно два–три) в найрізноманітніших комбінаціях поєднані між собою, створюють неоднакові, доволі складні й вибагливі за формою та градацією кольорів і ритмом площини орнаменту. Вони бувають різної ширини (від 1,5–3 до 9–10 см). Провідний мотив заборової смуги відповідно зумовлює й назву запасок (“ружеві”, “качурові”, “сливові”, “півкачурові”) та ін. Деколи центральну взористу смугу вишивали технікою гладі або хрестиком¹⁷.

Третій тип композиції запасок пістинського осередку складають павучково-заборові, для яких властива значна наповненість гладкотканими й орнаментальними смугами.

гами. Вони характерні поєднанням різноманітних за схемами розташування “павучкових”, з домінуючими “заборовими” площинами та доповнюючими тоненькими різнокольоровими стрічками. На відміну від інших композицій запасок, без чітко вираженого тла, в них павучкові смуги орнаменту (по 0,5–0,7 см) розташовані переважно на суцільному червоному (різної насиченості), рідше коричневому фоні, зрідка перетканому поодинокими прокидками (в 1–2 нитки) голубого, яснішого жовтого, білого, золотистого чи сріблястого забарвлення. Ці “переписки”, “обмітки”, “розмітки” у вигляді дрібних цяточок чи штрихпунктирних ліній в основному обрамляють або розділяють дещо ширші “павучкові” смуги.

Над фоном рельєфно виступають дрібнозористі стрічки “павучків” декількох контрастних або наближених до фону кольорів (чорного, світло- чи темно-зеленого, рожевого або фіолетового, іноді жовтого, вохристого чи білого), у тій чи іншій послідовності, з інтервалом 3–5 см, повторюються по всьому полотнищу виробу. Вони створюють плавний тональний перехід від найсвітліших до найтемніших барв або формують чіткий позмінний ритм композицій. Найяскравіші чи найсвітліші смуги підкреслюють ритміку, яка розгортається по вертикалі, рапорт смугастого декору іноді доволі великий (коливається від 4–5 до 9–10 см)¹⁸. Однак основне навантаження, як і у виробках другої групи, припадає на нижню частину запаски – “поділок”, де сконцентровано домінуючу смугу орнаменту “забір”. Крім однорядних (найбільше поширених) існують і три- та п’ятидільні композиції. Загальна ширина заборової площини (від 3 до 7–8 см) утворена з виразних за формою мотивів розет (“ружки”, “штерна”, “зірнички”, “косиці”), ромбів (“очок”, “вічок”, “віконець”), спарених ромбів (“сливочок”), хрещатих фігур (“кросен”), а також кучерів (малих і великих), “ключок”, “качурів”, “півкачурів”, “сердечок”, “баранчиків” тощо.

Центральна, найширша смуга орнаменту сформована переважно двома, рідше – трьома домінантними мотивами (“хрестик” і “ружка”; “штерна” і “кросна”; “баранчик” і “штерна”; “хрестик” і ромбик (“очко” чи “головка”); “сороківчик” (ромбик, перехрещений скісними діагональними лініями) і “кросна”; “кучер” і “зірничка”). Вони доповнені ще дрібнішими ромбиками чи трикутниками, що заповнюють вільні простори між ними. Інші заборові площини створені лише з одного мотиву, доволі виразного за формою – “качур”, “півкачур”, “безконешник”, “кучер”, “півкучер” (у вигляді серця) тощо.

Аналіз наявних творів дозволяє зауважити, що майстри-ткачі віртуозно й натхненно розробляли форми цих фігур, шукали щораз іншого ритму та співмірності в поєднанні як мотивів у домінуючій площині орнаменту, так і кількох дрібнозорних та гладких смуг, які формували декор основного полотнища запасок. Незмінним залишається принцип симетричного укладу всіх складових компонентів композиції – основних, орнаментальних та підпорядкованих їм тоненьких різнобарвних стрічок, пропорційне співвідношення їх з фоном.

Основу “забору” запасок складають, як уже відзначалося, одно- три- чи п’ятидільні площини орнаменту. Центральну, найширшу, виразнішу за мотивами й колоритом смугу-площину найчастіше формують восьмипелюсткові розети (“ружі”, “ружки”, “штерна”) яскравих жовтих, червоних, голубих, фіолетових чи синіх кольорів. Такі різнобарвні розети, в щораз іншій послідовності чергування між собою, своєю чергою, розмежовані контрастними до них хрещатими фігурами “кроснами”, “хрестами”, “баранчиками” чорного, вишневого, коричневого й темно-зеленого забарвлення. Усі мотиви графічно чітко виділяються на нейтральному до них фоні¹⁹.

Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач, Косівського р-ну Івано-Франківської обл., I пол. XX ст. Зі збірки автора.

Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач Косівського р-ну, 1910-ті рр., МЕХП № 75624.

Вардзарук О.В. Запaska “волочкова” (фрагмент), вовна, саржеве ткання с. Космач Косівського р-ну, 1910-ті рр., МЕХП № 74679.

Космачани в традиційному вбранні (вишитих сорочках, тканих запасках, “капельованих” кептарях і постолах та в’язаних капчурах), 2001 р.

Етнокультура

Молодята з батьками в народному вбранні с. Космач Косівського р-ну, 2012 р.

Молодята з весільними гостями в традиційному вбранні с. Космач Косівського р-ну, 2012 р.

Гуцульська пара з Косова в традиційному вбранні, с. Космач Косівського р-ну, 2008 р.

Запаска “павучково-заборова” (фрагмент),
волочка, шовк, саржеве ткання с. Шешори
Косівського р-ну, 1950-ті рр. Приватна збірка.

Запаска “волочкова в колосок”
(фрагмент), волочка, саржеве ткання,
снт. Богдан Рахівського р-ну Закарпат-
ської обл., 1920-ті рр., МІГ КН – 600.

Запаска “заборова” (фрагмент), волочка, саржеве, пере-
бірне ткання снт. Пістинь, 1930 р., НМНМГП № 359.

Запаска “волочкова в очка”
(фрагмент), волочка, саржеве
ткання, снт. Ясіня Рахівського р-ну,
1930-ті рр., МІГ КН – 7633.

Запаска “заборова” (фрагмент), волочка, саржеве, пере-
бірне ткання снт. Пістинь, 1930 р., НМНМГП № 359.

Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, смт. Ясіня Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 68187.

Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, с. Чорна Тиса Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 68163.

Запаска “волочкова в очка” (фрагмент), волочка, саржеве тканиня, с. Чорна Тиса Рахівського р-ну, 1930-ті рр., МЕХП № 79222.

Клим П.І. Запаска-“опинка” (фрагмент), вовна, саржеве тканиня с. Виженка Вижицького р-ну Чернівецької обл., I пол. XX ст., ЧКМ, № 9276.

Деколи такі розети позмінно чергуються з ромбами, розчленованими навхрест скісними лініями, які взаємно перетинаються. В інших варіантах композицій яскравих барв ромби або ясніші за тоном розети вписані в контрастні до них (темно-зелені, сині) більші ромбовидні фігури, зовнішні краї яких завершені скісними прямокутними відростками. Вони відділені одна від іншої одинарним або подвійним перехрестям, яке ніби об'єднує всі компоненти орнаменту в цілісну смугу²⁰. Іноді між ромбічною фігурою з вписаною в неї розетою та одинарним чи подвійним перехрестям симетрично (відносно ромба) укладено значно складніший та вибагливіший, за округлим силуетом завитків, мотив “кучер”, “качур” та ін.

До поширених належить також ромб (переважно в подвійному обрамленні) із вписаним у нього прямим або розквітлим хрестом. Такі хрещаті фігури зовні завершуються прямими або скісними гострокінцевими й плавними заокругленими відростками тощо. Вони виступають у найрізноманітніших комбінаціях як самостійними фігурами, так і в поєднанні з неоднаковими за формою косими хрестами, які служили розводами основних мотивів та доповнювали їх. Органічно вписуючись один в інший, вони творять складне й вибагливе за силуетом сплетіння доволі чіткого графічного малюнка.

Продуманим поєднанням обмеженої чи великої кількості барв, багатоваріантністю їхніх сполук, а також застосуванням означених чи подібних до них мотивів, зміною акцентів на тих чи інших компонентах орнаменту досягається мистецька досконалість не лише цієї, центральної частини “заборових” смуг, але й усього виробу. Обабіч неї укладено переважно значно вужчі споріднені за формою “півкачурові” взористі стрічки вигнутих овальних форм, які нагадують меандр. Вони надають композиції “забору” стрімкого й динамічного руху вправо чи вліво (на відміну від статичного ритму смуг із таких мотивів, як ромб і хрест, чи розета й перехрестя²¹), посилюють художню виразність не лише домінуючої групи орнаментальних смуг, але й усієї площини. Вдало підібрані плавні тональні переходи чи вишукані контрастні зіставлення кольорових сполук при вирішенні домінуючих “заборових” площин викликають емоційне піднесення, переполюють глядача життєдайними естетичними хвилюваннями, додають йому позитивної енергетичної сили. Може саме тому в “заборах” запасок (та багатьох інших виробів) не лише цього, а й інших осередків (зокрема, покутських сіл Коломийщини) найпоширенішими й найулюбленішими є “качурові”, “качуристі”, “качурики”, “ключкові”, “кучерьиві”, “півкачурові”, “півкучерьиві” взори²². Вони виступають як самостійні смуги орнаменту в одно- і тридільних композиціях, а також у поєднанні з іншими (центральна – “качурова”, а бічні смуги – “баранкові”, “розеткові”; середня – “сороківчики” з перехрестям, а бічні – “півкачурові”).

Найхарактернішою особливістю як основної, так і бічних смуг орнаменту є щільність чи розрідженість розташування двох–трьох провідних фігур, які позмінно чергуються, і значна варіантність деталізованої розробки форм мотивів та поєднань кольорів. Вони вільно укладені на однотонному тлі; торкаються вершинами (розети, ромби – поодинокі та спарені хрещаті фігури; чи плавно переходять з одного в інший (“кучер”, “качур”, “серце”), а також доповнюються дрібненькими ромбиками, трикутниками і прямокутниками. Останні заповнюють проміжки між основними фігурами або посилюють виразність їхнього силуету. Крім бічних, симетрично розташованих від основної центральної площини “заборів”, деколи існують ще й значно вужчі “поверхниці”, утворені з однотонних чи двоколірних дрібних ромбиків та хрестиків, які певним чином переполюються з компонентами домінуючих смуг орнаменту.

У пістинському осередку незначне поширення мали й дещо стриманіші за колоритом запаски, в яких орнаментальна смуга сформована з 2–3 мотивів (“баранці”

та “штерна”) лише одного чорного кольору, які розташовані на однотонному нейтральному фоні²³. Вони доповнюються та підтримуються також чорними стрічками “павучків”, котрі з інтервалом 4–5 см заповнюють основну частину полотнища запаски. До менше поширених належать також композиції “заборових” запасок, у яких основне полотнище виробу заповнюють різної ширини (від 1–2 до 3 см) домінуючі смуги (з розет і хрещатих фігур, або ромбів і хрестів) тридільного симетричного розташування з виділенням центральної, ширшої з них. Вони на незначній відстані доповнюються “павучковими” стрічками, що їх розділяють і підтримують. Ці доволі крупні рапортні композиції (шириною до 25–30 см) графічно чітко виділяються на нейтральному фоні.

На відміну від одноколірних заборових смуг, розташованих у центральній частині виробу, домінуюча, масивніша смуга орнаменту сконцентрована на “поділку”. Вона створена з різнобарвних мотивів “ключок”, “качурів”, які тісно сплітаються, з наростаючою тональною розтяжкою та акцентами на деяких фрагментах, які повторюються по ширині виробу. Ці вибагливі й примхливі за формою мотиви та вишукана палітра кольорової гами створюють композицію “забору”, на якому акцентується основна увага глядача.

Подібні композиції “заборів”, правда, в дещо іншій, лаконічнішій інтерпретації характерні й для запасок суміжних з Гуцульщиною сіл Покуття – Сопів, Мишин, Ковалівка, Корнич, Грушів, Воскресінці, Вербіж, Великий Ключів, Перерів, Ценява, Кропивище, смт. Печеніжин (Коломийщина)²⁴.

Усі зазначені площини орнаменту розділяють контрастні до них за масштабом дрібнозористі “розводи”, “переліжки”, “розмітки” – стрічки з мініатюрних чорних павучків, квадратиків, “цяточок” або світлих (сріблястих чи золотистих – сухозолоті) зигзагів “кривульок”, чи сіточки з квадратиків “решіток”. Вони графічно чітко виділяються на нейтральному фоні (вузькому проміжку між основними ділянками орнаменту) та акцентують ритм поперечносмугастого декору виробів. Горизонтальний ритм у смугах задається послідовністю чергування домінуючих мотивів, які або підкреслюються сусідніми, контрастними за тоном кольорами, або плавно переходять до них, сприймаючись м’яко і злагоджено. Деякі, здебільшого масивніші елементи орнаменту виступають акцентами, за допомогою інших – менших посилюються декоративні контрасти або зменшується напруга кольорів тощо.

Згідно з ритмом смуг, колоритом та наявністю тих чи інших складових компонентів, композиції запасок цього осередку мають назви: “лісі”, “макові”, “головкаті”, “ломнені”, “гуцулки”, “давні гуцулки з маковов”, “півгуцулки”, “півгуцулки з маковов”, “лісі з гуцулков”, “півгуцулки з павучками”, “гуцулки з маковов із сливовим забором”, “лісі з маковов і штернами” тощо. Інші отримали назву за місцем виготовлення чи запозичення найхарактерніших рис декору запасок суміжних і віддалених (від даного осередку) сіл: “пекурівські”, “шешурскі”, “пістинські”, “ковалівські”, “космацькі”, “ріцкі”, “ясінські”²⁵, а також (за наявністю конкретного орнаменту) “ковалівські з косичковим забором”, “шешурскі з ключками”, “шешурскі хрестикові з ружков”, “ясінські баранкові” та безліч інших.

Високе почуття міри в застосуванні декоративних елементів та кольорових сполук при створенні композицій “заборових” запасок, як і інших виробів пістинського осередку, засвідчили своїми творами найталановитіші народні майстри-ткачі П. В. Шкром’юк (1925), Василь І. Михайлик, В. Лаврюк, Ганна В. Лаврюк (1907), Олена П. Мельничук (1912), Євдокія П. Лаврюк (1940), – с. Прокурава; Ганна В. Васищук (1924), Емілія М. Іванишин (1923), О. Фелешук, Марія Г. Федорчук, О. І. Міклащук – із с. Шешори; Марія Ю. Долішня – зі Стопчатова.

Для запасок м. Косова та навколишніх сіл Вербовець, Бабин, Старі Кути, Тюдів, Яворів, Соколівка, Річка, Шепіт, Снідавка характерна широка палітра глибоких, складних і вишуканих за тональною градацією теплих або дещо холоднуватих барв з контрастними до них акцентами. Аналіз значної кількості творів дозволяє виокремити два варіанти композицій запасок-поперечок косівського осередку.

Перший базується на чітко вираженій ритмічній структурі смугастого декору та симетрії (рапорт сягає від 3 до 8–9 см). Кольорова гама насичена – тепла, пурпурово-червона, вишнево-коричнювата чи вишнево-фіолетувата з акцентами білого²⁶. За розміреною і врівноваженою ритмікою смугастого взору вони певним чином перегукуються з подібними виробами Брустур, Прокурави, Шешор і навіть Космача та Микуличина²⁷, однак відрізняються від них дещо крупнішими рапортами і значно стриманішими й холоднішими поєднаннями барв. Композиції сформовані найчастіше двома–трьома групами, утвореними з тоненьких стрічок або дещо ширших площин домінуючого червоного, вишневого (по 2–3, рідше 4 нитки півкання) та підпорядкованих їм значно вужчих – фіолетової, чорної, жовтої, зеленої, голубої або синьої барв, а також білих, сріблястих чи золотистих сухозолоті “дріті”, що є акцентами. Щораз іншим групуванням таких поліхромних стрічок, зміною їхньої співмірності й ритміки досягнуто значної варіантності поперечносмугастих композицій. Колір основи – червоний, вишневий різної насиченості або чорний узагальнює всі поліхромні компоненти декору та визначає загальний стриманий і тонально-згармонізований тепліший і світліший чи темніший і холодніший колорит запасок. Як і в подібних виробих пістинського осередку, запаски околиць Косова характерні також зигзагоподібним крупнорапортним малюнком фактури у вигляді великих симетричних колосків, горизонтально спрямованих у різні сторони. Напрямок паралельних скісних рубчиків змінюється в основному на значній відстані (2–3 – 4 см) від центру кожної з груп смуг. Така фактура дещо збагачує зовнішній вигляд виробу додатковими ефектами й увиразнює композиції. Запаски цієї, як і іншої групи околиць Косова не завжди мають заснівки, що обрамляють поздовжні бічні краї, і вони виступають у вигляді лише однієї, значно ширшої (1,5–2 см) смуги жовтого, голубого та інших кольорів. Зовнішні краї виробів традиційно завершені кісочкою “снурком” білого, жовтого, оранжевого, рідше вишневого кольору.

За ритмом смуг, симетричністю їхнього групування в комплекси та кольоровою гамою декоративне вирішення охарактеризованих вище запасок-“поперечок” типове й для “поздовжніх” запасок, або “околячок”, даного осередку ткацтва²⁸. На пурпурово-червоному чи вишневому тлі з зеленкуватими, жовтими тоненькими стрічками ритміку підкреслюють переважно чорні пасочки, які підтримуються також ширшими (1–2 см) заснівками, котрі завершують довші краї виробу, а білий, контрастний за тоном, снурок обрамляє виріб з трьох боків.

Другий тип композицій запасок-“поперечок”, типовий для сіл Вербовець, Тюдів, Великий Рожен, Яворів, Соколівка та інших, вирізняється від попередніх, насамперед, нерівномірною, розсіяною структурою поперечносмугастого крупнорапортного декору. Усе полотнище виробів заповнено декількома (іноді навіть 2–3) великими групами смуг, що повторюються на значній відстані, або в них взагалі немає чітко вираженого рапорту²⁹. На відміну від традиційного симетричного укладу різнокольорових стрічок зустрічається також асиметричне їх розташування (найтипніше для запасок сусіднього Верховинського й суміжних з ним сіл Косівського району).

У межах такого крупного рапорту існує декілька менших комплексів смуг, утворених з тоненьких (по 1–2 нитки) поліхромних стрічок монотонного укладу; дещо виразніших за шириною і темпоритмом площин та яснішими за колоритом (голубих,

рожевих, зелених чи жовтих) або темніших (вишневих, темно-синіх, темно-зелених, чорних) смуг, які об'єднують їх і згармонізують в одне ціле. Такі композиції не мають чітко вираженого тла. В них золотисті чи сріблясті нитки ("дріті") посилюють звучання основних і підпорядкованих їм барв та збільшують емоційну напругу сприйняття виробів. Додатковим засобом досягнення виразності композицій запасок, крім заснівок (які не завжди наявні), є тонка стрічка "обмітка"³⁰ яскраво-червоного, рожевого чи голубого кольору, що завершує виріб з двох боків і знизу та межує з контрастною косичкою "снурком" (жовтого, білого чи оранжевого забарвлення).

Для запасок верховинського осередку ткацтва (сіл Криворівня, Верхній Ясенів, Білоберізка, Устеріки, Стебнів, Голови, Замагора, Зелена, Гринява, Пробійна, Грамотне, Довгопілля, смт. Верховина) типовою є багатоваріантність симетричних і асиметричних композиційних структур: ритміки і пропорційних співвідношень смуг у рапортах, кольорових поєднань тощо³¹. Тут чітко виділяються два типи композицій поперечно-смуғастих запасок. Перший охоплює вироби з дрібнорапортною (до 5–6 см) симетричною будовою, насиченим теплим колоритом, які найбільше характерні для сіл Замагора, Красноілля, Стебнів, Грамотне, Верхній Ясенів³². Це статичні композиції, в яких на червоному або вишневому (різної насиченості) фоні в строго визначеному ритмі позмінно повторюються найчастіше дві, рідше три групи смуг симетричного укладу. Вони формуються з тоненьких прокидок піткання (в 1–2 або 3 нитки) домінуючих жовтих, світло-зелених, чорних, білих та золотавих чи сріблястих – "дріті". Парні чорні стрічки переважно підкреслюють ритм чергування домінуючих ширших та підпорядкованих їм вузьких груп смуг, що позмінно чергуються. Білі тоненькі поодинокі або спарені стрічки у вигляді штрихпунктирних ліній є акцентом цих вишуканих за добором барв, тонально згармонізованих композицій.

Поздовжні бічні краї запасок-"поперечок" традиційно симетрично обрамлені однією широкою (біля 2 см) смугою чорного чи темно-зеленого кольору, контрастного до тла виробу. Вони посилюють також дзвінкість звучання барв у смугах, викликають у глядача піднесений емоційний настрій. Аналогічні симетричні композиції типові й для "околячок" даного осередку ткацтва³³.

Другий тип композицій запасок характерний досить виразними холодними, тонально згармонізованими (червоною, рожевою, фіолетовою, вишневою, темно- і світло-зеленою, синьою, голубою, жовтою) барвами, які за різною схемою симетрично чи асиметрично укладені в декілька комплексів. Іноді вони протиставлені групам поодиноких (в 1–2 нитки) різнокольоровим прокидкам піткання. Декоративний ефект у такого типу композиціях досягається наростаючим ритмом зближених за тоном широких смуг, які де-не-де розчленовані вузькими темнішими прокидками піткання, що вносять чіткий акцент у нейтральне тло запасок. Часом розріджений, а деколи й безсистемний уклад смуг різної ширини поступово змінюється до густішого і значно напруженішого за поєднанням барв, які служать акцентом цих крупнорапортних композицій. Іноді 4–5 (і навіть 2–3) рапортів формують усе полотнище запаски. У межах рапорту можуть поєднуватися групи смуг однакової чи різної ширини за симетричною і асиметричною схемами. У таких композиціях доволі напружений складний і динамічний темпоритм, який нерівномірно та стрімко розгортається по вертикалі. Він поєднує спокійний, розсіяний, ущільнено-насичений, неспокійний і навіть імпульсивний ритми. Щораз інша схема чергування основних і підпорядкованих їм смуг дозволяє сформувати безліч варіантів композиції з контрастними зіставленнями, які врівноважуються спокійнішими й лагіднішими поєднаннями м'яких, нейтральних площин переважно світліших забарвлень³⁴.

При значній подібності з однотипними виробами Косівщини верховинські запаски крупнорапортних композицій характерні здебільшого світлішим сірувато-зеленкуватим, вохристо-фіолетуватим, вишнево-жовтуватим тлом, на якому розташовані темніші різнокольорові смуги. Значною мірою це зумовлено застосуванням більшої кількості, ніж в інших осередках Гуцульщини (а тим паче Покуття й Західного Поділля) ниток сухозолоті, які задавали холодніший сріблястий чи тепліший жовтуватий тон фону, як і виробу в цілому. Темно-червона, вишнева, а деколи й біла (м. Верховина)³⁵, а найчастіше чорна основа визначала загальну тональність запасок. Глибока і складна за нюансами сполуками вишнево-зеленкувата гама з теплими акцентами найбільш типова для сіл Довгопілля, Голови, Криворівня, Верхній Ясенів, Устеріки, Білоберізка. У віддалених від Верховини високогірних селах Гринява, Зелена, Буркут, Пробійна, Яблуниця колорит теплішає, наближаючись до рожево-фіолетуватих барв з жовтими акцентами³⁶.

Для запасок цього осередку характерна багатша палітра кольорів заснівок (зеленого, голубого, червоного, чорного, білого, жовтого, фіолетового), які обрамляють обидва поздовжні краї виробів. Такі поодинокі (2–3 см) тонально насичені смуги отримані застилами поліхромної основи контрастного до центрального полотнища кольору³⁷. Як і в однотипних запасах Косівщини, у деяких верховинських заснівки іноді й відсутні. Однак у них зовнішні краї по периметру щільно обшиті “обміткою” – рельєфно виступаючим рубчиком (контрастного до тла) рожевого, жовтого, білого, фіолетового та інших кольорів. Такі обмітки іноді наявні й у запасах із заснівками – вони збільшують декоративність виробів, посилюють звучання основних барв смугастих композицій.

Усі запаски (з заснівками і без них) з обох боків та знизу облямовані ще традиційною косичкою “снурком” – контрастного до тла (або обмітки) кольору. Характерною особливістю крупно-, як і дрібнорапортних запасок досліджуваного осередку є широкий спектр відкритих локальних кольорів цих “снурків”. Найпоширенішими серед них є червоний (теплий і холодний), вишневий, жовтий, оранжевий та білий, дещо рідше зустрічаються запаски з голубим, зеленим, рожевим та фіолетовим або чорним снурком.

Для закарпатської частини Гуцульщини (Рахівщини) типовим видом поясного жіночого вбрання є поперечносмугасті запаски “поперечки” з чітко вираженими особливостями художнього вирішення. В межах цього осередку ткацтва за декором, розмірами та іншими ознаками чітко виділяються два типи композицій запасок. Першого типу запаски³⁸ – з узором “в колос”, “у колосок” поширені в населених пунктах Богданської долини (сmt. Богдан, с. Луги, Розтока, Костилівка, Білин, Косівська Поляна, м. Рахів). Вони були на 15–20 см ширші від виробів другого типу – ясінянських (ясінських)³⁹, що мають назву “очкати”, “у очка”, “очковати”, які побутували головним чином у сmt. Ясіня та с. Кваси, Лазещина, Стебний, Чорна Тиса⁴⁰.

Вироби богданського осередку характерні, насамперед, широкою палітрою насичених темних (“чорнобривих”) холодних або дещо ясніших і тепліших барв та значною багатоманітністю крупномасштабних композицій⁴¹. Це зумовлено було забарвленням основи – чорної та вишневої. Для старших жінок, на піст і на будень виробляли переважно чорні запаски – “прості”, або “одиночки”⁴², а червоні “дуплівки”⁴³ – для дівчат (були неодмінним компонентом і весільного вбрання).

Очевидно, практична функція (буденне чи святкове призначення, або для весілля) значною мірою диктувала насиченість чи розрідженість декору, його стриманість чи вишуканість, лаконічність чи поліхромність кольорової гами. Однак для запасок різ-

ного призначення типовою є симетричність, чітка послідовність монотонного повторення однієї–двох вузьких, майже однакових за величиною груп дрібних стрічок або позмінного чергування дещо ширших, різних за масштабом комплексів значно виразніших смуг. У святкових виробках багатша палітра кольорів, сформована з більшої кількості вузьких (в 1, рідше 2 нитки) стрічок домінуючих – темно-червоної, ясно-червоної, вишневої та підпорядкованих їм – синьої, голубої, жовтої, зеленої і чорної. Іноді такі доволі різні за масштабом групи чергуються між собою і поєднуються ще з однотонними чорними (або наближеними до них темно-синіми, темно-ліловими, зеленкуватими) ширшими пасочками (до 5–6 см) або вужчими (до 1 см), які увиразнюють ритміку композицій. Загалом, у багатьох запасках найсвітліші білі та жовті, тоненькі стрічки акцентували напружений чи розріджений ритм смугастого декору⁴⁴. Місцеві мешканки старшого покоління, особливо ткалі, за сукупністю різних ознак розрізняють запаски, які мають назви: “коломийські”, “ясінчинки”, “півлазінки”, “колосінки”, “богданки”, “хромі”, “жовтаті”, “зеленаті”, “ружевки” та інші, що засвідчує також запозичення тих чи інших wzorів не лише з сусідніх, але й віддалених центрів ткацтва.

Ясінянські “ясінські” запаски вирізняються від більшості гуцульських виробів передусім ромбоподібними дрібнозористими композиціями у вигляді клітчастої чи поперечносмугастої сітки ромбиків (“очок”). У результаті саржевого переплетення і відповідного поєднання ниток основи та піткання ці дрібні мотиви “очка” – переважно темні або чорні кружечки, обрамлені жовтим або білим кольором, графічно чітко виділяються на тлі різнобарвних смуг. Останні служать нейтральним фоном для них і водночас підкреслюють їхню форму. Такі смуги “очок” деколи ще розділені гладкими, дещо вужчими чи ширшими від них однотонними ясно-жовтими або оранжевими пасочками або групами з декількох різнокольорових площин, які акцентують ритміку декору цього типу запасок⁴⁵.

Домінуюча гама кольорів запасок даного осередку значно тепліша і набагато яскравіша – червоно-жовта, іноді вишнево-оранжева, споріднена з подібними виробами сусідніх сіл Надвірнянщини (Ворохти, Яблуниця та Микуличина). Однак побутують тут вироби й зеленкуватожовтих забарвлень. Як і в багатьох інших ткацьких центрах, запаски Рахівщини теж ткали на волосовій основі, тому їх іще називають “волосінки”. Вироби святкового призначення в багатьох родинах намагалися ткати з купованої “волочки” – їх називали “волочкові”. Волосові, а найбільше волочкові запаски додатково перетикали на певній відстані ще й металевими нитками – “дріттю”, тому вони мали ще назву “дротяні”, “дротові” (з орнаментом “у колосок” або “у очка”).

У ясінянському осередку теж було безліч узорів запасок, на яких позначені впливи й інших центрів ткацтва, зокрема “жебійки” (у ритмі смуг простежується подібність з виробами смт. Жаб’є – тепер Верховина); “карапчинки” – wzори, сформовані з вузьких одноколірних стрічок (0,7 см), а між ними три–чотири ряди кольорових площин (по 1,5 см). Домінуючими в них є чорні, сині, зелені, а між ними – червоні, зелені, фіолетові, рожеві стрічки⁴⁶. Характерною особливістю старовинних запасок обох локальних осередків Рахівщини є білі заснівки “обснівки”. З початку XIX ст. їх почали заміняти ясно-жовтими (стронціановими), а з другої половини XX ст. навіть червоними, зеленими та голубими. Обрамляли їх із трьох боків переважно темно- або ясно-червоною кісочкою “снурком”. Однак побутували запаски і з двома контрастними сnurками – червоним і зеленим.

До найвизначніших ткаць, які спеціалізувалися на виготовленні запасок, належать Марія І. Вінтоняк, Марія І. Теміцька із с. Лазещина; Гафія М. Скирчук (1911) с. Костилівка, (1911); Васирина В. Мосюк (1902), Гафія І. Савчук (1910) с. Луги; Параска В.

Векляк (1908), Олена П. Ярема (1911), Ганна І. Штефура (1894), Ганна І. Боднар (1903) – м. Рахів.

На терені буковинської Гуцульщини (Путильський і прилеглі до нього села Вижницького району) побутували двоплатові й одноплатові запаски, а також горботки – “чорногузки”. За багатьма ознаками декору вони подібні до таких же виробів сусідніх сіл галицької Гуцульщини. У межах досліджуваного ареалу можна виокремити три типи композицій запасок. Зокрема, перший локалізований у селах Довгопілля, Стебні, Конятин, Сергії, Яблуниця, Долішній Шепіт Путильського району. Тут побутували запаски з крупнорапортними композиціями, для яких характерна монотонна ритміка чергування вузьких, однакової ширини стрічок яскравих теплих і холодних барв на темно-вишневому (іноді чорному) фоні.

У міру віддалення від Путили до сіл Дихтинець, Мариничі, Розтока у композиціях запасок спостерігаються поєднання вузьких стрічок контрастних барв з неоднаковими за шириною блакитними та рожевими (ліловими) смугами⁴⁷. Зміною їхньої ширини та послідовності укладу в межах рапорту досягали варіативності цього другого типу композицій.

У гуцульських селах Виженка, Підзахаричі, Лопушка, Заріччя вижницького осередку поширений третій тип композиції запасок. Вони відрізняються від попередніх ущільненою ритмікою вузьких одномасштабних різнокольорових стрічок, поєднаних з ширшими (у два – три рази) й активнішими за звучанням червоними та вишневими смугами. Загалом вишукані за теплою чи холодною гамою барв запаски буковинських сіл Гуцульщини характерні симетричністю розташування дрібно- і крупнорапортних груп смуг й акцентуванням найважливіших із них.

Отже, вивчення наявних творів, наукової літератури та польові матеріали автора дозволяють стверджувати значне багатство й різноманітність композицій гуцульських запасок різних осередків з чітко вираженими локальними особливостями. Вони також певним чином споріднені з однотипними виробами сусідніх сіл, передусім, Покуття.

Так, тканини для запасок галицької частини Гуцульщини відзначаються найбільшою різноманітністю схем розташування смуг, їхньої ритміки та широкою палітрою кольорових поєднань, тональної градації – від насичених, дзвінких і гарячих до теплих, холодних і навіть контрастних зіставлень барв. При значному багатстві дрінорапортних композиційних рішень, поліфонії кольорової палітри виразно простежується й чітка ритмічна організація домінуючого симетричного укладу вузьких стрічок піткання, яка змінюється на дещо виразніші поєднання їх із ширшими смугами, котрі формують крупнорапортні комплекси. Зустрічаються й асиметрично розташовані групи вузьких смужок, що чергуються з поодинокими ширшими пасочками.

Умовні скорочення

ДМНАП – Державний музей народної архітектури та побуту в Києві.

ЗМНАП – Закарпатський музей народної архітектури та побуту.

МЕХП – Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України.

МІГ – Національний центр народної культури “Музей Івана Гончара”.

МНАПЛ – Музей народної архітектури та побуту у Львові.

НМНМГП – Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського.

ЧКМ – Чернівецький краєзнавчий музей.

1. Їх виготовляли цільнотканими поштучними виробами у вигляді двох шматків тканини (80–85 см довжиною та 70–75 см шириною), один з яких приперізували ззаду, інший – спереду стану, зав’язували з допомогою тороків або крайки.
2. Одне, суцільноткане полотнище (80–90 на 140–150 см) з поздовжньо-смугастих декором (у комплексі вбрання), хоча ткали його в горизонтальні смуги. Околячкою обгортали довкола стан, верхній край закріплювали на талії крайкою “попружкою”.
3. У даній статті аналізуватимуться лише запаски.
4. Білан М. С. Український стрій / М. С. Білан, Г. Г. Стельмащук. – Львів : Фенікс, 2000. – 326 с. : іл.; Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с. : іл.; Головацкий Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий. – С.-Пб., 1877. – 85 с. : іл.; Кожоляно Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожоляно. – Чернівці ; Саскатун : Фрізен Принтере, Алтона, Манітоба, 1994. – 262 с. : іл.; Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К. : Балтія–Друк, 2010. – Т. II : Полісся. Карпати. – 160 с. : іл. – Рез. англ.; Костишина М. В. Український народний костюм Північної Буковини: традиції і сучасність / М. Костишина. – Чернівці : Рута, 1996. – 192 с.: іл.; Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.; Никорак О. І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. І. Никорак. – К. : Наук. думка, 1988. – 224 с. : іл.; Никорак О. І. Українські народні взористі тканини: порівняльна характеристика / О. І. Никорак // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Т. ССLIX. Праці секції етнографії і фольклористики. – Львів, 2010. – С. 179–210; Николаева Т. А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье / Т. А. Николаева. – К. : Наук. думка, 1988. – 246 с. : ил.
5. Бялявіна В. М. Жаночы касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск : Беларусь, 2007. – 351 с. : іл.; Велева М. Г. Народная одежда болгар в северной Болгарии в XIX – начале XX в. – Т. 1 / М. Г. Велева, Е. И. Лепавцова. – София, 1961. – С. 14; Віннікава М. М. Скарбы з вясковых куфраў / М. М. Віннікава, П. А. Богдан. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – 182 с. : іл.; Віннікава М. М. Традыцыйнае адзенне / М. М. Віннікава // Традыцыйная мастацкая культура Беларусі: у 6 т. – Т. 4. Брэсцкае Палессе. – У 2 кн. – Кн. 2 / Н. М. Боганёва, Т. В. Володзіна, М. М. Віннікава [і ін.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2009. – 863 с. : іл.; Зеленчук В. Народное декоративное искусство Молдавии / В. Зеленчук, М. Лившиц, И. Хынку. – Кишинёв : Карта Молдовеняскэ, 1968. – 127 с : ил.; Маслова Г. С. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов / Е. Э. Бломквист, Н. И. Лебедева, Г. С. Маслова // Восточнославянский этнографический сборник. – М. : Академия наук СССР, 1956. – С. 543–767; Миронов В. Етнокультурні зв’язки на Україні : За матеріалами одягу / В. Миронов, В. Наулко // НТЕ. – 1969. – № 5. – С. 46; Прилипко Я. П. Етнокультурні зв’язки болгар і східних слов’ян на матеріалі одягу / Я. П. Прилипко. – К. : Наук. думка, 1964. – 134 с.; Постолаки Е. А. Молдавское народное ткачество (XIX – начало XX в.) / Е. А. Постолаки. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 207 с. : ил.; Романюк М. Беларускае народнае адзенне / М. Раманюк. – Мінск : Беларусь, 1981. – 473 с. : іл.; Folk art in the Rumanian People’s Republic. Costumes. Woven textile. Embroideries: state publishing for literature and the arts. – Bucuresti, 1958. – 423 p.
6. Волос – найдовші, тонкі, високоякісні й еластичні волосини з овечого руна, вичесані на дерев’яному гребені або металевих щітках.
7. МЕХП, № 21263; 21232; 67229; 80877; 74679; МІГ, КН 9083; НМНМГП, 13139; Никорак О. І. Сучасні художні тканини ... – С. 54–57.
8. Черчєкові – тонкі, шорсткі та штивні нитки, спрядені з довгих волокон “волосу”, стягненого з руна овець (вони були “чворські”, “острі”, як черчек). Значно м’якші були волокна “натенини” чи “ярчѣитини” з молодих однорічних “ярок”.
9. МУНДМ, КТ – 1290; ДМНАП, О – 2447, 1412, 1419, 2447; МЕХП, № 21263; Польові матеріали. Архів автора.

10. Записано у 1985 р. від Клапцуняк Марії Михайлівни (1912–1993), у 1999 р. від Линдюк Анастасії Михайлівни (1915–2003), у 2003 р. від Боб’як Ксені Кирилівни (1922–2007), корінних мешканок с. Космач, які мали значний досвід виготовлення запасок.
11. З п’яти чи семи пелюсток “попліток” внаслідок почергового переплітання їх між собою в певній послідовності отримували сплетену плоску кісочку.
12. НМНМГП, № 4494, 10320, 7535; МЕХП, № 78885.
13. Никорак О. І. Художнє ткацтво / О. І. Никорак // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 370; Никорак О. І. Сучасні художні тканини... – С. 56–58.
14. Характерно, що, на відміну від космацьких дрібнорапортних композицій (у яких виразно прочитуються горизонтально спрямовані вправо і вліво взори у вигляді колосків), у виробках пістинського осередку зміна скісних рубчиків (утворених чиноватим переплетенням) відбувається на значно більшій відстані (переважно по центру групи смуг чи рапорту). Тому менш помітними є візерунки, що нагадують сосонки, і вони найчастіше повторюються з великими інтервалами.
15. МНАПЛ, АП – 14685, 17149; ДМНАП, О-3136, 3137, 3140, 3141, 1896, 1899, 4189, 3166, 3162.
16. МНАПЛ, АП – 11576, 11563, 11564, 2113, 11554; ДМНАП, О – 4189, 3162, 3136, 4192.
17. МНАПЛ, АП – 6117.
18. МНАПЛ, АП – 6117; НМНМГП, № 8658, 8663; МУНДМ, КТ – 69, 1291.
19. МНАПЛ, АП – 2113, 11563.
20. МНАПЛ, АП – 11554.
21. ДМНАП, О – 3136.
22. НМНМГП, № 6558, 7935; ДМНАП, О-4189.
23. МНАПЛ, АП – 11556; КМНМГП, № 8598; Ганна Василяшук : альбом / [авт.-упоряд. В. А. Качкан]. – К. : Мистецтво, 1985. – Іл. 53.
24. Сахро М. П. Декоративно-вжиткові тканини Коломийщини / М. П. Сахро // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 4. – С. 53; Олійник О. В. Система виражальних засобів покутських традиційних тканин / О. В. Олійник // Народознавчі Зошити. – 1997. – № 1. – С. 18; НМНМГП, № 15298, 4395, 4553, 15297, 8164, 8163, 8172, 4453, 15297, 16019; МУНДМ, КТ–1289; МЕХП, № 85893; 70586; 70910.
25. Так, “очкагі” взори запасок запозичені з смт. Ясіня; МІГ, КН-12493.
26. МНАПЛ, АП – 12140, 2241, 12120, 12139, 2446, 10867; НМНМГП, № 3406, 8436, 4494; ДМНАП, О-1780, 1797, 1800, 2522, 2524, 4949, 4439, 4442, 4988; МЕХП, № 21281, 21889, 21306, 21292, 21316, 21295, 21265.
27. МНАПЛ, АП – 10867; НМНМГП, № 3406, 4494.
28. Родина Шкрібляків. Альбом / [Автор-упорядн. Р. В. Захарчук-Чугай]. – К. : Мистецтво, 1979. – Іл. 55; ДМНАП, О – 0254, 0255, 4997.
29. МНАПЛ, АП – 11770, 14677, 3048, 14678, 11771.
30. Обмітка – це рельєфна, виступаюча над поверхнею виробу стрічка, яка обрамляє обидва поздовжні та нижній поперечний краї виробу. Її створюють за допомогою голки – косими щільними стібками застеляють краї виробу.
31. ДМНАП, О – 930, 1446, 1448, 1810, 1814, 1817, 1815, 2515, 2516, 2517, 2566, 2567, 3080, 3088, 3871, 3878; МЕХП, № 75625; НМНМГП, № 10075, 7813.
32. МНАПЛ, АП – 11460, 1212.
33. МНАПЛ, АП – 2094, 2036; НМНМГП, № 7801, 8683.
34. МНАПЛ, АП – 2009, 9819, 9818, 6820, 6812, 19069, 16707, 2049, 10523, 10526, 1193; НМНМГП, № 7813, 175; ЕП-75625; ДМНАП, О – 1812, Е-788, О-930, 927, 1446, 1448, 1810.
35. МЕХП, № 21289, 21306, 21295, 21316.
36. Польові матеріали. Архів автора.
37. Матейко К. І. Український народний одяг ... – С. 75.

38. Запаски богданського осередку були широкі (60–70x75–85 см).
39. Колишні запаски ясінянського осередку були дуже вузькі в 9 пасем – 48 см (48–55x70–85).
40. Полянская Е. В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е. В. Полянская // Карпатский сборник. – М., 1972. – С. 63; Сидорович С. Й. Художня тканина Західних областей УРСР / С. Й. Сидорович. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 64; Матейко К. І. Одяг / К. І. Матейко, О. В. Полянська // Гуцульщина. – С. 195–196; Никорак О. І. Художнє ткацтво О. І. Никорак // Там само. – С. 371; Никорак О. І. Сучасні художні тканини ... – С. 60.
41. ДМНАП, О – 2912, 2917, 2916, 2922, 2923, 2927.
42. Давні запаски ткачі міряли ліктями. Старовинні запаски богданського осередку дорівнювали трьом ліктям (75–80 см).
43. Червону основу для тканих запасок снували у 24 пасма, в бердо пробирали по 4 нитки, що й забезпечувало більшу густоту й щільність готового виробу.
44. ЗМНАП, № 2650, 4055, 4426, 2959; НМНМГП, № 7287, 10700.
45. ДМНАП, О 2862, 2863; НМНМГП, № 4291; МІГ, КН – 7634, 7633, 12493, 15887; МЕХП, № 68186, 68188, 79222, 68187, 68163.
46. Полянская Е. В. Народная одежда гуцулов Раховского района. – С. 64.
47. Кожолянюк Я. Буковинський традиційний одяг ... – С. 206–207; Костишина М. В. Український народний костюм ... – С. 31.

Елена Никорак
(г. Львов, Україна)

Особенности декора гуцульских запасок: типы, центры

В статье проанализировано своеобразие особенностей гуцульских запасок по материалам, техникам ткачества, мотивам орнамента, схемам их размещения и колориту. Определены основные типы композиций запасок наиболее важных центров их изготовления в галицкой, закарпатской и буковинской части Гуцульщины.

Ключевые слова: гуцульские запаски, типы, центры, мотивы орнамента, схемы композиций, колорит, рапорт, ритм.

Olena Nykorak
(Lviv, Ukraine)

The features in décor of Hutsul zapaska aprons after their types and centres of production

The article has brought some results of study in originality of artistic features of Hutsul zapaskas considered as for their fabrics, techniques of weaving, ornamental motives, schemes of placement and colouring. The main types of zapaska compositions have been defined as well as the most important centres of their production in Galician, Transcarpathian and Bukovinian parts of Hutsul land.

Key words: Hutsul zapaskas, types, centres, ornamental motives, compositional schemes, colouring, rapport, rhythm.